

BANK GOSPODARSTWA KRAJOWEGO
Sekretariat Generalny.
Wydział Ekonomiczny

Warszawa, 15 listopada 1947

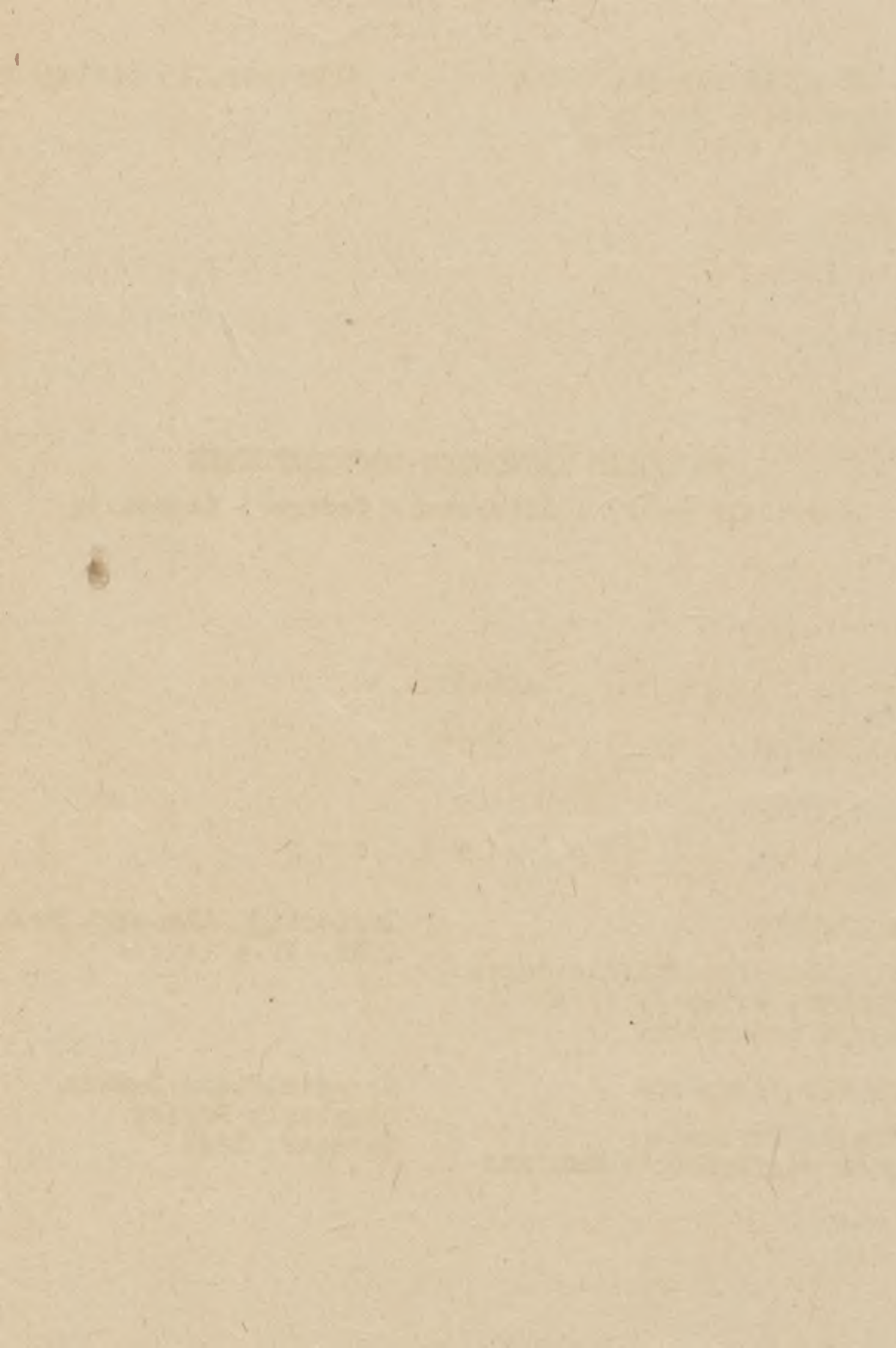
PRZEGLĄD ZAGADNIEN GOSPODARCZYCH
w świetle prasy i literatury fachowej zagranicą

Nr 21.

R.II

S p i s r z e c z y

1. R.LIWSZYC	Izvestija Akademii Nauk
ZSRR. Nr.4 (1947)
Niektóre zagadnienia teore-
tyczne, związane z lokali-
zacją przemysłu.	
2. Dr FER JACOBSSON	Skandinaviska Banken
Quarterly Review
October, 1947
Wielka Brytania
jako wierzyciel i dłużnik	

Niektóre zagadnienia teoretyczne,
związane z lokalizacją przemysłu.Izwiestija Akademii Nauk ZSRR
Nr 4 (1947)

Pierwsze, ściśle zlokalizowane ośrodki produkcji przemysłowej powstały w ustrojach przedkapitałistycznych w okręgach, gdzie warunki naturalne, historyczne i transportowe sprzyjały najwcześniejszemu rozwojowi gospodarki towarowej i wymiennej. Tu właśnie powstały wykwalifikowane kadry robotników, co miało znaczenie decydujące dla rozwoju produkcji wyrobów wysokiej jakości, służących następne za przedmiot wymiany. Przed okresem rozwoju wielkiego przemysłu maszynowego i odpowiednich gałęzi nauki, technika miała charakter prymitywny. Produkcja związana była "z siłą mięśni, celnością oka i biegłością rąk", z jakimi rzemieślnik operował swym nieskomplikowanym narzędziem. Dlatego praca kwalifikowana miała szczególnie ważną rolę w powstawaniu pierwszych ośrodków przemysłu przetwórczego.

W epoce rozwoju feudalizmu nastąpił w lokalizacji przemysłu szereg istotnych przemian. W konsekwencji wielkich odkryć geograficznych zmieniły się szlaki handlowe, powstały nowe ośrodki działalności przemysłowej i handlowej, podczas gdy ośrodki dawne chyliły się ku upadkowi. Zmienił się również znacznie ^{charakter} rozmieszczenia przemysłu wewnątrz poszczególnych krajów. Dawniej wszystkie rzemiosła skupiały się z reguły w mieście i pracowały na potrzeby lokalne. Teraz szeroko się rozwijał, pomimo silnego oporu miast, wiejski przemysł chałupniczy. Po raz pierwszy wystąpiła, równolegle ze wzrostem kapitału handlowego, specjalizacja produkcji pod względem terytorialnym, rozwijając się zdecydowanie dalej już w ustroju

kapitalistycznym. Z początku na przedmieściach i wsiach, a następnie również i w miastach wyrastały manufaktury kapitalistyczne, decydującym zaś czynnikiem ich rozmieszczenia była obecność wody - jedyne go wtedy źródła energii. Lecz manufaktury, oparte na pracy ręcznej, nie mogły wyprzedzić drobnej produkcji; przeważająca część towarów wytwarzana była przez rzemieślników i chałupników, zależnych od kupców i właścicieli manufaktur. Dlatego również w epoce rozkładu feudalizmu i krystalizowania się nowych kapitalistycznych form produkcji przemysł pozostawał rozproszony tak, jak miała być rozproszona drobna produkcja. Jednocześnie produkcja była już w wielu wypadkach wyraźnie wyspecjalizowana odpowiednio do znajdujących się w tym lub innym okręgu warunków surowcowych oraz odpowiednio do dawnych obyczajów, tradycji i kwalifikacji kierowników.

Przewrót przemysłowy, rozwój wielkiego przemysłu maszynowego oraz koncentracja kapitału spowodowały olbrzymie przesunięcia w rozmieszczeniu przemysłu. Zastosowanie pary do procesów produkcyjnych sprzyjało skupianiu się przemysłu w miastach i pozbawiło go kolorytu wiejskiego, nadanego mu przez stosowanie energii wodnej. Rozwój transportu wytworzył w szerokiej skali możliwość oderwania się przemysłu od rynków lokalnych. Zmiana podstawy energetycznej i technologicznej przemysłu (zastąpienie drzewa węglem) stworzyła bodziec do szybkiego rozwoju nowych ośrodków przemysłowych.

Wraz z rozwojem kapitalizmu obraz rozmieszczenia przemysłu uległ zasadniczej zmianie. Nastąpił ~~szybki~~ wzrost miast, któremu towarzyszyło kurczenie się wiejskiego przemysłu chałupniczego. Coraz wyraźniej uwydatnia się lokalna koncentracja przemysłu, występująca ~~początkowo~~ dość słabo, lecz rosnąca w miarę rozwoju produkcji maszynowej. W procesie rozwoju kapita-

lizmu rozmieszczenie przemysłu stało się szczególnie nierównomierne, co było związane przede wszystkim ze zmianą przesłanek jego lokalizacji (rozszerzenie się rynków, zaostrenie się konkurencji, rozwój środków transportowych i wynikająca stąd ruchliwość pracy i kapitału), a następnie - z instytucją własności prywatnej narzędzi produkcji i wynikającą stąd anarchią w rozmieszczaniu przedsiębiorstw przemysłowych.

Przemysł kapitalistyczny rozwija się i lokalizuje samoczynnie, każdy kapitalista i każde zrzeszenie kapitalistyczne wybierają dowolnie miejsce budowy nowych zakładów przemysłowych. Kierują się oni przytym wyłącznie dążeniem do uzyskania najwyższej rentowności. Z punktu widzenia subiektywnego działają oni w tym kierunku świadomie i celowo, obiektywnie jednak są oni tylko ślepych narzędziem stosunków rynkowych. Kapitalista nie wie o przyszłym rozmieszczeniu ośrodków zbytu, ponieważ nie są mu znane zamiary inwestycyjne innych kapitalistów w innych gałęziach produkcji, albo też wie on o tym tylko z pogłosek. Nie wie on nic o przyszłym ruchu cen i możliwych ich wahaniach w poszczególnych okręgach. Zadania rozwoju okręgów na niskim poziomie gospodarczym wogóle nie mogą być rozwiązane przez prywatnego kapitalistę niezależnie od posiadanych przez niego kapitałów. Rozwój bowiem tego lub innego okręgu wymaga zespolonego wykorzystania jego zasobów i równoległego uruchomienia wszystkich związanych ze sobą gałęzi produkcji. W wielu wypadkach dążenie do najwyższego zysku zmusza kapitalistę do uporczywego trzymania się okręgów dawnych, rozwiniętych jeszcze w epoce przedkapitalistycznej lub we wczesnych okresach kapitalizmu; okręgi te bowiem stały się już ośrodkami spożycia na szeroką skalę. Oczywiście w miarę rozwoju transportu i wzrostu kapitału indywidualnego wskutek stopniowej jego akumulacji,

możliwości rozwoju nowych okręgów znacznie się rozszerzają. Lecz i wtedy dążenie do jak najszybszego obrotu i akumulacji kapitału, do czego dołącza się jeszcze strach przed deprecjacją wielkich urządzeń już funkcjonujących w okręgach dawnych - staje się silnym hamulcem racjonalnego rozmieszczania przemysłu.

Lecz pomimo powolnego tempa i trudności rozwoju przemysłu w nowych okręgach, pomimo konsekwentnej i uporczywej walki w obronie dawnych nakładów kapitałowych - w lokalizacji przemysłu kapitalistycznego dokonują się pewne przesunięcia, chociaż co do swej skali pozostają one daleko w tyle poza zmianami technicznymi w przemyśle. Te przesunięcia terytorialne związane są częściowo ze zmianami strukturalnymi w przemyśle kapitalistycznym oraz z procesem powstawania nowych jego gałęzi.

W początkowym okresie rozwoju kapitalizmu, gdy rozwijał się przede wszystkim przemysł lekki, dążenie do najwyższych zysków kierowało przedsiębiorców do okręgów gęsto zaludnionych, skupiających kadry wykwalifikowanych robotników i najlepiej położonych pod względem transportowym. Bliskość źródeł surowca nie miała dużego znaczenia przy lokalizacji głównych gałęzi przemysłu lekkiego. Natomiast w czasach późniejszych wraz z rozwojem podstawowych gałęzi przemysłu ciężkiego, bardzo chłonnych w zakresie surowców, czynnik surowcowy (t.j. rozmiary i rozkład źródeł surowca, jego jakość, warunki górnio-techniczne jego eksploatacji) nabrał w zagadnieniu lokalizacji przemysłu pierwszorzędного znaczenia. Znaczenie tego czynnika uległo zmianie w okresie kapitalizmu monopolistycznego, a częściowo w okresie ogólnego kryzysu kapitalizmu. Coraz częstsze stają się wtedy przesilenia przemysłowe, mniej intensywnym jest proces renowacji technicznej przedsiębiorstw. Najbardziej dotknięty przez te zjawiska okazuje się przemysł ciężki. W tych

warunkach maleje znaczenie czynnika surowcowego w rozmieszczeniu przemysłu, wzrasta zaś waga tego co ekonomiści burżuazyjni nazywają bliskością rynku zbytu.

Dla większości "nowych" gałęzi przemysłu, najszybciej rosnących w okresie ogólnego kryzysu kapitalizmu, bliskość surowca ma względnie drugorzędne znaczenie. Dlatego w warunkach zaostrej walki konkurencyjnej kapitaliści dążyli do umieszczenia swych przedsiębiorstw bliżej nabywców, gdyż umożliwiało to bezpośrednio z nimi stosunki, ułatwiało reklamę i zbliżało przedsiębiorstwa do instytucji bankowych i kredytowych. Specjalna ankieta, przeprowadzona w Anglii przez komisję do badania zaludnienia przemysłowego^{1/} doprowadziła do wniosku, że czynnikiem, decydującym w rozmieszczaniu większości nowych przedsiębiorstw przed wojną, było dążenie zbliżenia się do wielkich ośrodków zbytu. Tak samo w USA analiza lokalizacji przemysłu stwierdziła, że "centrum przemysłu" przesunęło się na zachód odpowiednio do kierunku ruchu "centrum zaludnienia".^{2/}

Charakterystyczną nową cechą ^w rozmieszczeniu przemysłu kapitalistycznego były próby interwencji państwowej w tej dziedzinie. Przed wojną próby te zakończyły się zupełnym niepowodzeniem. W czasie drugiej wojny światowej akcja interwencyjna państwa nabrała szerokiego rozmachu; w wielu okręgach zbudowano szereg wielkich zakładów o znaczeniu wojennym (część ich obecnie jest nieczynna). Zakłady te jednak, nie rozwiązując zagadnienia rozwoju nowych okręgów, przyczyniają się w warunkach pokojowych do niedostatecznego wykorzystania zdolności wytwórczej dawnych zakładów i związanego z tym bezrobocia.

1/ S.R.Denisson. The Location of industry and the depressed areas. Oxford University Press, London 1939.

2/ F.E.Thomson. The location of Manufactures 1899-1929. Washington 1933.

W wyniku właściwej kapitalizmowi nierównomierności rozwoju sposób rozmieszczenia przedsiębiorstw w tym ustroju jest wadliwy. Nadmiernemu rozwojowi przemysłowemu w kilku krajach przeciwstawia się minimalny rozwój na olbrzymich terytoriach kolonialnych i półkolonialnych. Bardzo silne skupienie przedsiębiorstw przemysłowych niewielu okręgach i miastach pociąga za sobą pogłębienie różnic między miastem i wsią. Oderwanie się przemysłu przetwórczego od surowcowego i bardzo powolny rozwój nowych okręgów przemysłowych uzupełniają ten obraz. Wielu badaczy burżuazyjnych twierdzi, że zasadniczą tendencją współczesnego kapitalistycznego rozmieszczenia przemysłu jest dążenie do bardziej równomiernego rozkładu ośrodków wytwórczych. Jest to słuszne w tym jedynie znaczeniu, że ogromna wysokość renty grun-
towej rzeczywiście wpływała przed wojną na ucieczkę przedsiębiorstw kapitalistycznych z miast, że przygotowywanie się do wojny spowodowało wzrost przemysłu w okręgach najbardziej dogodnych pod względem strategicznym oraz, że w czasie wojny zaznaczyła się tendencja do lokalizacji nowych przedsiębiorstw przemysłowych w tych właśnie dogodnych pod względem strategicznym okręgach i poza obrębem miast, najbardziej narażonych na ataki powietrzne. Trzeba jednak stwierdzić, że znaczenie inwestycji przemysłowych w nowych okręgach jest niewielkie wobec ośrodków poprzednio istniejących i nie może zaważyć na podziale terytorialnym przemysłu. To samo dotyczy rozpoczętego jeszcze w czasie pierwszej wojny światowej uprzemysłowienia krajów kolonialnych, które postępuje wolno i jednostronnie i polega przeważnie na rozwijaniu gałęzi przemysłu lekkiego. Ustrój socjalistyczny po raz pierwszy w dziejach zapewnia racjonalne rozmieszczenia przemysłu, w myśl interesów całego społeczeństwa i

potrzeb wszechstronnego rozwoju gospodarczego i kulturalnego szerokich mas narodu, co jest naistotniejszym zadaniem socjalizmu. Warunki i zasady lokalizacji przemysłu ulegają w ustroju socjalistycznym zasadniczej zmianie. Miejsce przedsiębiorcy prywatnego, działającego wyłącznie w celu zysku osobistego, zajmuje państwo socjalistyczne kierujące wszystkimi czynnikami produkcji i wielkością akumulowanych w gospodarce narodowej funduszy. Miejsce anarchii kapitalistycznej zajmuje plan państwowy. Po raz pierwszy powstają w ten sposób możliwości materialne racjonalnej lokalizacji przemysłu i szybkiego rozwoju nowych okręgów, wiążących się harmonijnie ze sobą i nie kolidujących z rozwojem dawnych ośrodków wytwórczych.

Ostatecznym celem polityki lokalizacji przemysłu w ustroju socjalistycznym jest obniżenie nakładu pracy na jednostkę produkcji i przyspieszenie tempa wzrostu wytwórczości. Zadanie to rozwiązuje się w ZSRR w drodze konsekwentnej realizacji czterech głównych zasad. Po pierwsze - zasady równomiernego rozmieszczenia przemysłu, po drugie zasady zbliżenia przemysłu do jego baz surowcowych i okręgów zbytu, a to celem likwidacji nieracjonalnych przewozów oraz skrócenia przewozów zbyt dalekich, po trzecie - zasady wszechstronnego rozwoju gospodarczego okręgów zacofanych, wreszcie - po czwarte - zasady wzmocnienia obronności ZSRR. Zasadę bardziej równomiernego rozmieszczenia produkcji przy socjaliźmie wysunął po raz pierwszy Engels w swej pracy "Anty-Dühring"

W odkryciu przez Deprés możliwości przekazywania energii na wielkie odległości Engels dojrzał podstawę techniczną dla równomiernego rozmieszczania przemysłu. Konkretnie doświadczenia gospodarki socjalistycznej w ZSRR nie tylko potwierdziły bez-

względnie słuszność tezy Engelsa, lecz wypełniły tę tezę żywą treścią ekonomiczną i społeczną. Społeczeństwo socjalistyczne jest bezwzględnie zawsze zainteresowane w rozwoju wszystkich okręgów swego kraju. Wzrost materialnej i kulturalnej stopy życia narodu oraz zwiększenie wydajności pracy całego społeczeństwa nie dadzą się osiągnąć bez takiego rozwoju. Społeczeństwo socjalistyczne konsekwentnie realizuje również zasadę równości regionalnej. Rozwój gospodarki i wzrost kultury zacofanych okręgów stanowi jedno z doniosłych zadań ustroju socjalistycznego. Jedną z podstaw tego rozwoju jest właśnie bardziej równomierne rozmieszczenie produkcji przemysłowej. Rozwijając się w otoczeniu ustrojów kapitalistycznych, państwo socjalistyczne musi troszczyć się nieustannie o ugruntowanie swej zdolności obronnej. Lecz moc obronna kraju rośnie, jeżeli dysponuje on bazami przemysłowymi, umieszczonymi w głębi jego terytorium oraz jeśli przemysł jego jest względnie zdecentralizowany. Ostatecznym zadaniem socjalizmu jest osiągnięcie bardzo dużej skali produkcji przemysłowej i rolnej, wytworzenie obfitości artykułów żywnościowych, osiągnięcie takich norm produkcji na głowę ludności, któreby przewyższały normy najbardziej rozwiniętych państw kapitalistycznych. Zadanie to nie może być rozwiązane bez wciągnięcia do obrotu gospodarczego licznych i położonych w różnych stronach kraju źródeł surowców oraz bez szerokiego wykorzystania bogactw naturalnych poszczególnych okręgów. Konieczność rozwiązania tego zasadniczego zadania gospodarczego ZSRR w możliwie krótkim terminie i w możliwie szybkim tempie również przemawia za decentralizacją przemysłu, gdyż w przeciwnym razie nieuniknione byłyby dalekie przewozy surowców i wytworów gotowych oraz duże wydatki na opłacenie tych przewo-

zów. Wydatki te zmniejszyłyby stopę akumulacji, a przez to również tempo i możliwości rozszerzenia socjalistycznej wytwórczości. Zasada bardziej równomiernego rozmieszczenia przemysłu socjalistycznego nie oznacza bynajmniej powrotu do drobnej wytwórczości z okresu przedkapitalistycznego. Bardziej równomiernie rozmieszczony przemysł socjalistyczny różni się od zdecentralizowanego przemysłu przedkapitalistycznego wysokim stopniem swej koncentracji, umożliwiającym zastosowanie wszystkich ulepszeń technicznych. Zasada bardziej równomierne rozmieszczenia przemysłu przy socjaliźmie nie oznacza również bynajmniej, że we wszystkich okręgach rozwijają się wszystkie gałęzie przemysłu. Zasada ta oznacza natomiast, że istniejące w różnych okręgach rozmaite źródła surowców eksploatowane są jak najszerzej i najpełniej dla osiągnięcia rozwoju przemysłu. Lecz jednocześnie w poszczególnych okręgach przemysłowych powstają takie zespoły przemysłowe, które odpowiadają właściwościom bogactw naturalnych tych okręgów oraz ich wzajemnym stosunkom. Zasada bardziej równomiernego rozmieszczenia przemysłu oznacza również, że wykorzystuje się najpełniej i najbardziej racjonalnie istniejące w poszczególnych okręgach zasoby siły roboczej, że zasoby te w jak najlepszy sposób się przygotowuje i rozdziela pomiędzy poszczególne gałęzie gospodarki i przemysłu. Wreszcie zasada bardziej równomiernego rozmieszczenia i zespolonego rozwoju gospodarki poszczególnych okręgów ma na względzie najpełniejsze dostosowanie przemysłu do charakteru zapotrzebowania istniejącego i przyszłego w danym okręgu oraz w okręgach ku niemu ciągnących. Dostosowanie to realizuje się przy równoczesnym wykonywaniu zadań, postawionych przemysłowi poszczególnych okręgów przez wymagania gospodarki społecznej Związku Radzieckiego jako całości.

Konsekwentnie przeprowadzana przez rząd radziecki zasada bardziej równomiernego rozmieszczenia przemysłu oraz rozwoju wszystkich okręgów kraju doprowadziła jeszcze przed drugą wojną światową do niezmiernie poważnych osiągnięć. Rosja przedrewolucyjna jak wszystkie inne kraje kapitalistyczne, charakteryzowała się daleko posuniętą nierównomiernością swego przemysłu. 67% przedrewolucyjnej produkcji przemysłowej brutto skupiło się w trzech okręgach Rosji Europejskiej: środkowym, północno-zachodnim i południowym, podczas gdy na ogromnym terytorium Rosji wschodniej przemysł niemal nie istniał. Razem z okręgiem Ural-skim wschód Rosji w r. 1912 dał zaledwie 8,9% produkcji przemysłowej państwa. Takie rozmieszczenie przemysłu było wynikiem procesu historycznego i odbiciem interesu przedsiębiorców kapitalistycznych, kierujących się pogonią za zyskiem i dążeniem do jak najszybszego przywłaszczenia możliwie największych mas nadwartości. Rozmieszczenie to było w najwyższym stopniu nieracjonalne z punktu widzenia nowego ustroju radzieckiego. W latach stalinowskich pięciolatek polityka bardziej równomiernej lokalizacji przemysłu doprowadziła do ogromnego wzrostu uprzemysłowienia wschodnich okręgów ZSRR. Szczególnie duże postępy wykazała industrializacja Uralu i Syberii. Już przed ostatnią wojną stworzone tu zostały, w związku z budową drugiej bazy węglowo - metalurgicznej, zespoły przemysłowe, przewyższające swoją wielkością cały przedrewolucyjny przemysł rosyjski. Tak np. w roku 1940 produkcja przemysłu maszynowego i metalowego Uralu przewyższała 2,5-krotnie produkcję tychże gałęzi w całej Rosji carskiej. Bardzo duże postępy osiągnięte zostały w hutnictwie uralskim. Poza ogromnym ilościowym wzrostem produkcji postępy te polegały na radykalnej zmianie urządzeń technicznych, struktury i scerty-

mentu produkcji hutnictwa oraz na ogromnym wzroście produkcji żelaza i stali wyższych gatunków. Szybko rosła również w czasie stalinowskich pięciolatek produkcja Syberii, zwiększając się 22-krotnie w r.1937 w porównaniu z r.1913. Została tam stworzona potężna baza metalurgiczna, Kuźniecki Kombinat Metalurgiczny im.Stalina, a także silnie rozwinął się przemysł węglowy, metalowy i inne. Ogromne tempo wzrostu wykazał przemysł republik wschodnich i południowo-wschodnich ZSRR. Wszystkie te fakty doprowadziły do znacznie bardziej równomiernego niż przed rewolucją rozmieszczenia produkcji na terytorium Związku Radzieckiego.

W czasie drugiej wojny światowej, w wyniku ewakuacji do okręgów wschodnich licznych przedsiębiorstw z terenów działań wojennych i z pasa przyfrontowego oraz budowy na wielką skalę zakładów nowych, zdolności wytwórcze przemysłu wschodniego ZSRR znów ogromnie wzrosły. Tak np. wytwórczość brutto przemysłu Uralskiego wzrosła przeszło 3,5-krotnie, przemysł zaś Syberii - 2,8-krotnie. Wojna przyniosła ze sobą również większe zróżniczkowanie przemysłu okręgów wschodnich, powstanie szeregu nowych gałęzi, wzrost stosunkowy przemysłu metalowego i chemicznego, rozszerzenie produkowanych sortymentów, rozwój miejscowych baz surowcowych itp. W ten sposób, uprzemysłowienie wschodnich okręgów ZSRR i rozwój ich współpracy z innymi obszarami uczyniły w czasie wojny duży krok naprzód.

Obok akcji równomiernego rozmieszczenia przemysłu, ustrój socjalistyczny radziecki realizuje również zasadę zbliżenia przemysłu do jego baz surowcowych. Zasada ta przyjęta została już od początku socjalistycznej działalności inwestycyjnej w ZSRR.

Idea zbliżenia przemysłu do jego baz surowcowych przeszła następnie czerwoną nicią przez państwowy plan elektryfikacji i przez wszystkie plany pięcioletnie rozwoju gospodarki narodowej ZSRR. Podobnie do zasady równomiernego rozmieszczenia przemysłu idea przybliżenia jego do baz surowcowych znalazła konkretny wyraz w szybkim uprzemysłowieniu wschodnich okręgów ZSRR, bardzo zacofanych przed rewolucją, lecz posiadających olbrzymie zasoby i źródła surowców przemysłowych i rolniczych.

Ural, którego uprzemysłowienie w roku pięciolatek i wojny dało tak wybitne wyniki, posiada wielkie ilości rud, węgla, ropy naftowej i zboża.

Podobnie obfituje w bogactwa naturalne Syberia. Koncentruje się tu 78% radzieckich złóż węgla, 50% źródeł hydro-energetycznych, przeszło połowa obszarów leśnych, ogromne zasoby złota, metali kolorowych, a obok tego - surowców rolniczych, które stanowią szczególne bogactwo tego kraju. Ogromne zapasy najróżnorodniejszych surowców przemysłowych znajdują się również w republikach narodowościowych ZSRR. Duże znaczenie bliskości surowca przy rozmieszczeniu przemysłu radzieckiego związane jest przede wszystkim z problemem likwidacji nieracjonalnych i zbyt dalekich przewozów. Oszczędność na tych przewozach zwiększa fundusze, powstające z akumulacji i rozszerza w ten sposób możliwości wzrostu produkcji. Zbliżenie do surowców odgrywa dużą rolę w lokalizacji przemysłu socjalistycznego również ze względu na swoistość radzieckiej metody uprzemysłowienia, o której pisał Stalin^{3/}. W przeciwieństwie do krajów kapitalistycznych, których uprzemysłowienie rozpoczęło się od rozwoju przemysłu lekkiego, zalety radzieckiego systemu gospodarczego umożliwiły rozpoczęcie industrializacji socjalistycznej ZSRR od rozwoju

3/ J.W.Stalin. Przemówienie na zebraniu przedwyborczym wyborców okręgu Stalinowskiego w Moskwie, w dniu 9.II.1946.

przemysłu ciężkiego, a w jego granicach dużo miejsca zajęły te gałęzie, dla których bliskość surowców ma znaczenie decydujące. Zrozumiałe więc jest, że bliskość surowców nabrała szczególnie dużego znaczenia dla lokalizacji przemysłu w ZSRR właśnie w związku z jego metodą industrializacji.

Odmienne niż w krajach kapitalistycznych, gdzie zachodzi nadmierna i wynaturzona koncentracja przemysłu wokół kilku wybranych ośrodków surowców, zbliżenie do baz surowcowych kojarzy się z konsekwentnie realizowanym dążeniem do bardziej równomiernego rozmieszczenia przemysłu. Bogactwa surowcowe ZSRR wykorzystywane są bardzo szeroko, a w procesie swego rozwoju socjalistycznego ZSRR przechodzi w coraz większym stopniu do zwiększania liczby baz nie tylko lekkiego lecz i ciężkiego przemysłu, odznaczającego się największą koncentracją. Jak już było powiedziane, szerokie wykorzystanie bogactw surowcowych w ZSRR podyktowane jest przez konieczność rozwiązania podstawowego zadania gospodarczego - wzrostu przemysłu, - osiągnięcie bowiem większej skali produkcji przemysłowej wymaga wielkiej liczby źródeł surowca. Możliwości zaś gospodarki socjalistycznej w zakresie wykorzystania źródeł surowcowych, a w tej liczbie i względnie mniej wartościowych, są ogromne. Wynika to z kilku przyczyn. Przede wszystkim państwo socjalistyczne, skupiając w swych rękach główną część funduszy, powstających z akumulacji, dysponuje ogromnymi możliwościami eksperymentowania naukowego i technicznego oraz produktywnego - z punktu widzenia interesu całości gospodarstwa narodowego, wykorzystania takich źródeł surowców, które w warunkach kapitalistycznych mogłyby pozostać nietknięte. Materialne, finansowe i gospodarcze możliwości państwa socjalistycznego w tej dziedzinie są znacznie szersze od możliwości każdego

zrzeszenia kapitalistycznego. Następnie - socjalistyczny sposób produkcji rozszerza granice postępu technicznego. W krajach kapitalistycznych granicą postępu technicznego jest korzyść poszczególnego przedsiębiorstwa lub poszczególnego zrzeszenia przedsiębiorców i wysokość jego zysków, w społeczeństwie zaś socjalistycznym możliwości postępu technicznego są bezgraniczne. Ten stan rzeczy ze swej strony sprzyja szerszemu wykorzystaniu zasobów surowcowych w tym stopniu, w jakim związane to jest z opracowywaniem nowych, oszczędnych i wydajnych procesów technicznych.

Zagadnienie istnienia surowca lub paliwa w tym lub innym okręgu nie jest bynajmniej proste. Surowca może dziś nie być dlatego, że się go - być może - nie szukało: jutro zaś może on być odkryty. To, czego dziś technika nie uważa za surowiec, jutro może nim stać się. Historia uprzemysłowienia ZSRR daje szereg przykładów aktywnego oddziaływania człowieka na naturę, umożliwiającego stworzenie warunków surowcowych dla rozwoju przemysłu w nowych okręgach. Ważnym jest także, że socjalizm wykorzystuje złoża surowców w drodze tak daleko idącej mechanizacji produkcji, że trudności naturalne eksploatacji danego surowca są w bardzo dużym stopniu usunięte. Bardzo charakterystyczny jest w tej dziedzinie przykład przemysłu węglowego ZSRR. Jeszcze w roku 1927/8 rozpiętość kosztów wydobywania w poszczególnych zagłębiach ZSRR wynosiła 4,3 : 1. W r. 1937 wzrost mechanizacji i postęp techniczny w górnictwie zredukował ten stosunek do 2,1 : 1, a według nowych projektów ma on być obniżony do 1,5 : 1. Również nieduża jest względnie rozpiętość nakładów kapitałowych (10 - 25% zależnie od zdolności wytwórczych kopalni), przynajmniej jeżeli chodzi o budowę samych szybów, nie biorąc pod uwagę nakładów na bu-

downictwo mieszkaniowe i komunalne, na środki transportu itp.

Znacznie rozszerzają się również możliwości odkrycia nowych złóż surowców w tych właśnie okręgach, gdzie rozmieszczenie przemysłu z tych lub innych przyczyn uznane zostało za racjonalne i odpowiadające interesom gospodarstwa narodowego. Wynika to stąd, że socjalistyczny system gospodarczy umożliwia postawienie na bardzo szerokiej stopie prac geologiczno-badawczych i planowego ich prowadzenia w tych okręgach, w których to uznane zostało za celowe. Doświadczenie ZSRR jest w tym zakresie bardzo przekonywujące. Tak np. przed rewolucją Rosja uważana była za kraj ubogi w surowiec tak zasadniczy jak ruda żelazna. Złóża rud znane były tylko na południu Rosji i na Uralu. Po rewolucji rząd radziecki w celu bardziej równomiernego rozmieszczenia przemysłu zorganizował na bardzo szeroką skalę prace geologiczno-badawcze, skierowane na poszukiwanie nowych złóż rudy żelaznej. W wyniku tych prac okazało się, że wszystkie wielkie okręgi gospodarcze zaopatrzone są we własne zasoby rudy żelaznej. Ta sama sytuacja istnieje w zaopatrzeniu w węgiel i w inne najważniejsze surowce przemysłowe.

Obok bliskości surowca niezmiernie ważne znaczenie przy rozmieszczaniu przemysłu socjalistycznego posiada bliskość ośrodków zbytu. Teza taka znalazła swój wyraz w uchwale XVIII Zjazdu Wszechwiazkowej Partii Komunistycznej, dotyczącej trzeciego planu pięcioletniego oraz w pięcioletnim planie odbudowy i rozwoju gospodarki narodowej ZSRR na okres 1946-1950. Lecz znaczenie bliskości ośrodków zbytu jest z punktu widzenia lokalizacji przemysłu socjalistycznego zupełnie inne niż w systemie kapitalistycznym. Dla przemysłu kapitalistycznego w okresie ogólnego kryzysu kapitalizmu bliskość ośrodków zbytu była, jak

widzieliśmy, najważniejszym czynnikiem lokalizacji przemysłu, ponieważ tempo zwiększania wytwórczości było bardzo powolne, przemysł ciężki był najsilniej i najdłużej dotknięty przez kryzys, a przy tym skutek niedostatecznego wykorzystania aparatu produkcyjnego toczyła się zawzięta walka o rynki zbytu, zmuszająca przedsiębiorców do budowania nowych zakładów w bezpośrednim sąsiedztwie nabywców ich produkcji. W państwie socjalistycznym natomiast, w warunkach bardzo szybkiego tempa wzrostu produkcji, rola przemysłu ciężkiego jest zupełnie inna. Przemysł ciężki rozwija się w najszybszym tempie, ponieważ stwarza on podstawę do wzrostu całej pozostałej wytwórczości socjalistycznej. Dlatego i też rola czynnika surowcowego w rozmieszczeniu przemysłu socjalistycznego jest szczególnie duża. Jednocześnie bliskość ośrodków zbytu nie ma już tej specyficznej siły przyciągania, jaką posiadała w ekonomice kapitalistycznej. Bliskość ośrodków zbytu przy rozmieszczaniu przemysłu socjalistycznego ważna jest z punktu widzenia oszczędności na transporcie i wykorzystania znajdujących się zwykle w ośrodkach zbytu wykwalifikowanych pracowników oraz urządzeń technicznych.

Odmienne od krajów kapitalistycznych, w których rozwój nowych obszarów produkcyjnych jest utrudniony i hamowany przez opór kapitałów, funkcjonujących w okręgach dawnych - uprzemysłowienie nowych terenów ZSRR było poważnie ułatwione przez wzrost przemysłu w okręgach dawnych oraz przez wykorzystanie istniejących tam zasobów. Właściwy kapitalizmowi antagonizm między okręgami dawnymi a nowymi jest w warunkach ustroju socjalistycznego niemożliwy, ponieważ w tym systemie rozwijają się harmonijnie wszystkie okręgi kraju. Lata pięciolatek Stalinowskich odznaczały się nie tylko gwałtownym wzrostem uprzemysłowienia nowych,

poprzednio zacofanych okręgów lecz i szybkim rozwojem przemysłu w okręgach starych. Naprzykład przemysł maszynowy zachodnich okręgów ZSRR wzrósł w r.1937 w porównaniu z r.1913 dwudziestokrotnie. W czasie drugiej wojny światowej, gdy znaczna część okręgów zachodnich była czasowo pod okupacją faszystowskich Niemiec, a druga ich część - w pasie przyfrontowym, produkcja przemysłowa tych okręgów oraz udział ich w całości produkcji ZSRR znacznie się zmniejszyły. Jednakże już w toku nowej powojennej pięcioletki stalinowskiej został w pełni osiągnięty w wyzwolonych z pod okupacji okręgach przedwojenny poziom produkcji. Od tej chwili kontynuują one swój szybki ruch naprzód.

Problem zbliżenia przemysłu do ośrodków zbytu nie ogranicza się jednak w ustroju socjalistycznym do rozwoju przemysłu w okręgach zbytu dóbr spożywczych, którymi są z reguły obszary o gęstym zaludnieniu. Zbliżenie się ośrodków zbytu oznacza również maksymalne zbliżenie przemysłu do okręgu zbytu dóbr produkcyjnych. Zbliżenie to rozumieć należy jako najdalej idące związanie produkcji przemysłowej poszczególnych okręgów z okręgami jej zbytu pod względem jakości produkcji, jej sertymentów, transportu itp. Z tego punktu widzenia problem zbliżenia przemysłu do okręgów zbytu równoznaczny jest z zadaniem zespólnego rozwoju gospodarki poszczególnych okręgów. W ten sposób problem ten nabiera charakteru powszechnego, przy czym znaczenie jego z punktu widzenia oszczędności środków transportu i jego kosztu jest szczególnie ważne.

Bliskość surowca i miejsc zbytu produkcji są zatem najważniejszymi czynnikami, określającymi celowość rozlokowania przemysłu w ustroju socjalistycznym. Zrozumiałe jest, że, jeśli w określonych okręgach istnienie źródeł surowcowych łączy się

z zapotrzebowaniem wyrobów, to tam przede wszystkim tworzone są ośrodki przemysłowe. Jednakże zasoby surowców nie często kojarzą się pod względem terytorialnym z ośrodkami ich zapotrzebowania, co dobrze zna praktyka inwestycyjna ZSRR. Najbogatsze co do swych zasobów naturalnych wschodnie okręgi ZSRR nie miały przed rewolucją rozwiniętych własnych ośrodków zbytu, z drugiej zaś strony bardzo chłonne okręgi zachodnie (szczególnie północno-zachodni i centralny) nie posiadały wówczas surowców, niezbędnych dla rozwoju szeregu najważniejszych gałęzi przemysłu. Surowce te zostały tam odkryte dopiero w drodze dość długotrwałych prac badawczych. Poza tym znaczenie czynnika surowcowego i czynnika zbytu jest różne dla różnych gałęzi przemysłu. Dla tych gałęzi, w których wartość surowca na jednostkę produkcji jest duża, bliskość źródeł surowca ma znaczenie decydujące. Jest ono tym większe, im wyższy jest udział kosztów surowca w ogólnej sumie kosztów produkcji. I odwrotnie, dla tych gałęzi, w których koszt surowca na jednostkę wyrobu jest niewielkie, dużo zaś kosztuje jego przetwarzanie - największe znaczenie ma bliskość ośrodków zbytu, które są także ośrodkami, skupiającymi wykwalifikowaną siłę roboczą. Wreszcie czynnik "surowcowy" nie jest jednolity. Składa się on nieraz z kilku rodzajów surowca czy paliwa i nie zawsze można ustalić od razu, który z nich z punktu widzenia gospodarczego ma największe znaczenie dla rozlokowania przemysłu (przynajmniej w tym wypadku, gdy poszczególne typy surowca są terytorialnie odległe od siebie). Doświadczenie socjalistycznej działalności inwestycyjnej w ZSRR wykazało jednak, że wszystkie wypadki braku koordynacji pomiędzy lokalizacją surowców i miejscem/zużytkowania są w procesie socjalistycznej akcji inwestycyjnej stopniowo usuwane: "okręgi" surowcowe" w związku ze swym rozwojem przemysłowym przekształcają

się w ośrodki masowego spożycia, zaludnienie ich szybko wzrasta. Jednocześnie w okręgach konsumcyjnych udaje się odkryć zasoby surowcowe dla rozwoju potrzebnych tym okręgom gałęzi przemysłu. Jednakże to "zbliżenie" wzajemne surowców i ośrodków ich zbytu, jako czynników lokalizacji przemysłu, odbywa się stopniowo i nie zawsze już w stadiach początkowych. Dlatego klasyfikacja gałęzi przemysłu według wagi, jaką dla nich mają te lub inne czynniki lokalizacji pod względem gospodarczym, zachowuje swoje znaczenie w ciągu dość długiego okresu czasu.

Dużą rolę w rozlokowaniu przemysłu socjalistycznego odgrywa zadanie rozwoju okręgów gospodarczo zaniedbanych. Okręgi te często również słabo zaludnione, charakteryzujące się niewyżyskaniem źródeł surowców i naturalnych możliwości rolniczych, należą jeszcze do pozostałości kapitalizmu. W ustroju socjalistycznym, w warunkach społecznej własności środków produkcji i skupienia wszystkich materiałowych i finansowych jej czynników w rękach państwa, możliwości rozwoju okręgów na niskim poziomie gospodarczym są szczególnie wielkie. Sprawa ta traktowana jest też w działalności inwestycyjnej ZSRR jako jedno z najważniejszych założeń właściwego rozmieszczenia przemysłu.

Rozwój gospodarczo zaniedbanych okręgów nabiera specjalnego znaczenia również z punktu widzenia polityki narodowościowej ZSRR, której założeniem jest zasada równości ras i przyjaźni narodów oraz konieczności szybkiego rozwoju gospodarczego i kulturalnego społeczeństw zacofanych.

Polityka narodowościowa ZSRR jest zupełnie inna niż polityka narodowościowa i kolonialna państw imperialistycznych, przekształcających kraje zacofane w zaplecze surowcowe i rolnicze dla metropolii i hamujących na wszelkie sposoby uprze-

mysłownictwo tych krajów. Całkowity niemal brak przemysłu w koloniach, powolny i jednostronny rozwój przemysłowy tak bogatych krajów jak Indie i Chiny, pozbawienie w USA piętnastomilionowego narodu murzyńskiego nie tylko możliwości samodzielnego rozwoju gospodarczego, lecz i elementarnych praw człowieka - oto najjaskrawsze konsekwencje narodowej i kolonialnej polityki współczesnego imperializmu w dziedzinie rozmieszczenia przemysłu. Związek Radziecki od samego początku swego istnienia zaczął realizować politykę zupełnej likwidacji wszystkich objawów nierówności narodowościowej w życiu społecznym i gospodarczym oraz politykę planowego rozwoju przemysłu ^{wszystkich} wókręgach narodowościowych. W tych poprzednio zacofanych okręgach powstały w roku pięciolatek stalinowski i w ciągu drugiej wojny światowej setki pierwszorzędnych przedsiębiorstw przemysłowych, wytwórczość zaś tych okręgów wzrastała znacznie szybciej niż na innych obszarach kraju.

Bardzo ważnym czynnikiem przy lokalizacji przemysłu socjalistycznego, rozwijającego się w otoczeniu ustrojów kapitalistycznych, jest zadanie wzrostu zdolności obronnej państwa socjalistycznego. Rozwiązanie tego zadania wymaga również bardziej równomiernego rozwoju przemysłu i stworzenia wielkich ognisk przemysłowych w różnych częściach kraju.

Decydującym sprawdzianem celowości rozmieszczenia przemysłu w systemie kapitalistycznym jest wzrost nadwartości. W gospodarce socjalistycznej natomiast sprawdzianem takim jest wynik społeczno-gospodarczy i stopień, w jakim rozmieszczenie przemysłu odpowiada generalnym liniom polityki ekonomicznej państwa socjalistycznego.

Rozwiązując zadanie lokalizacji przemysłu i skierowując wielkie nakłady kapitałowe do poszczególnych okręgów, państwo socjalistyczne dąży zawsze do najdoskonalszego i najbardziej racjonalnego wykorzystania wszystkich, będących do dyspozycji zasobów materialnych. W wyniku ostatecznym zadanie sprowadza się - jak była mowa wyżej - do oszczędności pracy (żywej i skapitalizowanej), niezbędnej do wyprodukowania jednostki produkcji. Najważniejszym wskaźnikiem oszczędności pracy jest bez wątpienia wzrost jej wydajności. Lenin, podkreślając konieczność zbliżenia przemysłu do źródeł surowców, wiązał to zagadnienie z problemem najmniejszych strat w pracy, a zatem z problemem wzrostu jej wydajności. Wagę tego problemu podkreślał niejednokrotnie również Stalin. Zrozumiałe więc jest, że wzrost wydajności pracy jest jednym z ważnych założeń lokalizacji przemysłu w ustroju socjalistycznym. Nie jest to jednak założenie jedyne. Na rozwój i rozmieszczenie przemysłu w tym ustroju oddziałuje również decydująco konieczność zwiększenia wolumenu produkcji, gdyż zasadniczym zadaniem, stojącym przed gospodarką socjalistyczną, jest najszybszy wzrost produkcji i osiągnięcie norm spożycia na głowę, wyższych niż w najbardziej rozwiniętych krajach kapitalistycznych. Wydajność pracy nie daje się jednak wymierzyć ściśle. Przyjęty powszechnie sposób jej określenia w drodze dzielenia produkcji brutto lub produkcji w naturze przez ilość przepracowanego czasu nie wyodrębnia zmian intensywności pracy, a więc nie daje dokładnego pojęcia o rzeczywistej ewolucji wydajności pracy. Mówiąc o wydajności pracy, jako o najważniejszym wskaźniku celowego pod względem gospodarczym rozmieszczenia przemysłu, należy mieć na względzie nie indywidualną, lecz społeczną wydajność pracy. Różni

się ona od indywidualnej tym, że uwzględnia nie tylko wydajność pracy w danym przedsiębiorstwie, lecz i wpływ, jaki wywiera produkcja danej gałęzi na wydajność pracy w innych gałęziach.

Duże znaczenie przy ocenie racjonalności rozmieszczenia przemysłu z punktu widzenia gospodarczego posiada w gospodarstwie socjalistycznym koszt własny produkcji oraz porównanie nakładów kapitału, niezbędnych dla jej otrzymania w różnych okręgach. Jest to zrozumiałe, ponieważ im niższy jest koszt własny, tym większa jest w gospodarce narodowej akumulacja; im mniejszy jest nakład kapitału, tym większe są (przy danej sumie rozporządzalnego kapitału) rozmiary nowych inwestycji i tempo przyrostu zdolności wytwórczych oraz wzrost produkcji. Do analizy kosztu własnego i nakładów kapitałowych nie można jednak podchodzić jedynie z punktu widzenia potrzeb dnia dzisiejszego, lecz trzeba uwzględniać także dalsze perspektywy. Gdyby Związek Radziecki wychodził np. wyłącznie z założenia wysokości nakładów kapitałowych, nie mógłby się on zdecydować na szerszą akcję uprzemysłowienia wschodnich republik narodowościowych, gdyż początkowo nakłady kapitałowe były tam względnie wyższe niż w zagospodarowanych już starych okręgach kraju. Pomimo to zdecydowano się na zwiększone nakłady kapitałowe niezbędne dla rozwoju przemysłu na wschodzie kraju, biorąc pod uwagę dodatnie skutki, jakie stąd wynikną w przyszłości. Już druga wojna światowa wykazała całą słuszność uprzemysłowienia wschodu ZSRR. W wojnie i zwycięstwie, odniesionym nad Niemcami, bazy przemysłowe wschodu odegrały niezmiernie ważną rolę, biorąc w okresie czasowej okupacji części starych okręgów decydujący udział w zaopatrzeniu armii w broń i sprzęt bojowy.

Względnie wyższe nakłady kapitału, w początkowym stadium rozwoju okręgów wschodnich, nie pomniejszają w żadnym stopniu olbrzymiego znaczenia społeczno-gospodarczego ich rozbudowy. Znaczenie to łatwo ocenić na podstawie porównania wskaźników gospodarczych pracy przemysłu w okręgach nowych i starych. Wskutek szczególnie pomyślnych warunków rozmieszczenia złóż w największych zagłębiach węglowych Wschodu koszt własny wydobycia węgla jest tu znacznie mniejszy niż w zagłębiu Donieckim, które było główną bazą opałow Rosji przedrewolucyjnej. Równocześnie wydajność pracy w zagłębiach Wschodu jest znacznie wyższa niż w zagłębiu Donieckim.

Podobnie koszt własny surówki w zakładach Wschodu jest znacznie niższy niż w zakładach południowych, gdyż podwyżka wydatków na dalszy przewóz węgla i rudy kompensuje się tam przez niższy koszt ich wydobycia i wysoką ich jakość, co zmniejsza ilości tych materiałów potrzebne na tonę surówki, w porównaniu z zakładami południowymi.

Bardzo ważne znaczenie w problemie lokalizacji przemysłu odgrywa czynnik czasu t.j. szybkość obrotu środków materialnych, włożonych w poszczególne okręgi. Sprawa ta ma ogromne znaczenie gospodarcze, gdyż większa szybkość obrotu pozwala na wycofanie części włożonego kapitału i przeznaczenia jej do spełnienia innych zadań gospodarczych.

Różne wskaźniki lokalizacji przemysłu wykazują różną dynamikę, zależnie od struktury technologicznej procesu produkcji w tej lub innej gałęzi. Dlatego, chociaż ogólne zasady socjalistycznej lokalizacji przemysłu mają zastosowanie we wszystkich dziedzinach produkcji przemysłowej, każda dziedzina wnosi do problemu rozmieszczenia przemysłu swoje właściwości, wyni-

kające przede wszystkim z techniki jej produkcji. Oczywiście materiałowo-techniczne przesłanki lokalizacji nie są niezmiennie. Rozwój techniczny powoduje istotne zmiany w charakterze surowców, w ich proporcji w warunkach gospodarki ciepłej itp. Pomimo to jednak, planując lokalizację tego lub innego przemysłu, społeczeństwo socjalistyczne ustala zawsze charakterystykę stosowanego w danej chwili technologicznego procesu wytwarzania i ta charakterystyka jest punktem wyjścia przy analizie lokalizacji przestrzennej danej gałęzi produkcji. Bardzo swoiste są z tego punktu widzenia problemy lokalizacji górnictwa, przy której, zdawałoby się, miejsce właściwe dla danego zakładu określone jest zgóry przez punkty geograficzne położenia surowca. A jednak w żadnej innej dziedzinie nie uwydatniają się tak jaskrawo różnice w socjalistycznych i kapitalistycznych metodach lokalizacji. W gospodarstwie socjalistycznym wybór tego lub innego źródła surowca, jako bazy w rozwoju przemysłu eksploatacyjnego, zależny jest od kilku warunków: od przypuszczalnego rozmieszczenia ośrodków zbytu danych kopalin, od ustalenia optymalnego udziału każdego z poszczególnych źródeł wydobywania w zaspokojeniu potrzeb całego gospodarstwa narodowego itp.

Produkcja surowki, która decyduje o wytwórczości narzędzi produkcji i jej tempie, związana jest z wydatkiem ogromnych ilości topników i paliwa. Udział topników w wartości surowki wynosi ponad 80%, a ilość ich na tonnę metalu nie mniej niż 4 - 5 ton. Zrozumiałe jest w tych warunkach, że huty żelazne o pełnym cyklu produkcji rozmieszczane są w ZSRR w pobliżu ich baz surowcowych, t.j. w okręgach, posiadających zasoby rud lub węgla koksującego. Natomiast zakłady metalurgiczne przetworcze

t.j. nie produkujące surowki, lecz wytwarzające stal i walcówkę w głównej mierze ze złomu, rozmieszczone są w pobliżu źródeł złomu. Bardzo poważne znaczenie w problemie lokalizacji metalurgii przetwórczej ma rozmieszczenie zakładów przemysłu metalowego, dających wielkie ilości odpadków metalowych, a także rozmieszczenie zapasów złomu, powstającego przy renowacji technicznej przedsiębiorstw.

Ciężki przemysł maszynowy, albo mówiąc ściślej, te jego gałęzie, które produkują instalacje dla przemysłu górniczego i hutnictwa, odznaczają się dużą chłonnością surowca i stali.

Z drugiej strony gałęzie te znajdują w okręgach przemysłu górniczego i metalurgicznego również gotowych odbiorców swej produkcji. Dlatego lokują się one zawsze w pobliżu swych baz metalurgicznych. W okręgach tych lokalizuje się też zazwyczaj przemysł środków transportowych (budowa lokomotyw i wagonów). I ta gałąź odznacza się dużym względnie zapotrzebowaniem żelaza. Poza tym umieszczenie jej w pobliżu źródeł surowca uzasadnione jest jeszcze łatwością, z jaką jej produkty mogą być rozwieszone po całym kraju.

Budowa maszyn energetycznych (kotły, turbiny, maszyny elektryczne) odznacza się nieznacznie stosunkowo chłonnością żelaza. Z drugiej strony niektóre wytwory tego przemysłu szczególnie są trudne do przewożenia. Dlatego przemysł budowy maszyn energetycznych i przemysł elektrotechniczny znajdują się zwykle w ośrodkach rozwiniętego zbytu ich wyrobów, m.inn. również ze względu na potrzebne wykwalifikowane kadry robotników.

Budowa obrabiarek i warsztatów, przemysł samochodowy, produkcja wszelkiego rodzaju instalacji i maszyn dla przemysłu

włókienniczego, spożywczego itp, zależą od źródeł surowcowych w stopniu nieznacznym i lokalizują się zwykle w okręgach zbytu ich wyrobów i w ośrodkach, skupiających wykwalifikowanych robotników. Tu rozmieszczone są także gałęzie przemysłu maszynowego o ciężkich, trudnych do przewożenia, przedmiotach produkcji (kotły, maszyny drogowe i budowlane, niektóre maszyny rolnicze). Dla wielu gałęzi budowy maszyn bliskość ośrodków zbytu potrzebna jest z tego względu, że pozwala ona na bezpośredni kontakt z odbiorcami, co jest niezmiernie ważne z punktu widzenia jakości produkcji i postępu technicznego.

Budowa maszyn rolniczych chociaż należy do kategorii wyrobów o dużym zapotrzebowaniu żelaza lokalizuje się jednak zazwyczaj w ośrodkach zbytu jej produktów.

Dla lokalizacji ważnej gałęzi przemysłu lekkiego, mianowicie przemysłu bawełnianego, bardzo duże znaczenie ma bliskość źródeł siły roboczej, przede wszystkim kobiecej. Z tego powodu przedsiębiorstwa przemysłu włókienniczego rozmieszczane są często, przy systemie planowej gospodarki, zarówno w starych ośrodkach gęstego zaludnienia, jak w okręgach nowych, skupiających przemysł górniczy i metalurgiczny, gdzie pozostają znaczne kadry niezatrudnionych rąk kobiecych.

Przy izolowanym rozmieszczeniu tych lub innych gałęzi produkcji możnaby było przytoczyć niemało przykładów, gdy czynnik surowcowy i zagadnienie zbytu nie dają się pogodzić i powstaje konieczność wyboru jednego z tych czynników, jako ekonomicznie decydującego przy lokalizacji danej gałęzi przemysłu. Jednakże w rzeczywistości poszczególne gałęzie przemysłu rozwijają się w ustroju socjalistycznym nie w izolacji, lecz w ścisłym związku i innymi gałęziami.

Każdą gałąź przemysłu rozmieszcza się w ten sposób, aby zapewnić równocześnie w możliwie najwyższym stopniu rozwój wszystkich związanych z nią lub graniczących z nią dziedzin produkcji. Zespołowe rozmieszczenie przemysłu w ustroju socjalistycznym dokonywane jest na różnych podstawach. Może ono mieć na celu rozwój licznych rodzajów produkcji, opartych na jednym surowcu w celu jego wielostronnego wykorzystania. Inny typ kombinacji powstaje przy przeróbce jednego i tego samego produktu. Całe okręgi stają się w tym systemie gospodarczym zespołami przemysłowymi i czynniki, określające lokalizację tych zespołów, mogą się poważnie różnić od zasad lokalizacji poszczególnych gałęzi przemysłu, nawet, gdyby była ona dla tych zespołów gałęzią podstawową. W państwach kapitalistycznych problem wyboru między indywidualnymi i zespołowymi czynnikami lokalizacji produkcji nie istnieje, gdyż dla przedsiębiorców kapitalistycznych lub ich zrzeszeń nie istnieje wogóle samo zadanie zespołowego rozwoju poszczególnych okręgów i gałęzi przemysłu. Próby zaś realizacji tego zadania przez państwo kapitalistyczne skazane są na zupełne niepowodzenie. Można wymienić i wyodrębnić trzy zasadnicze typy zespołów przemysłu ciężkiego, tworzonych w warunkach gospodarki socjalistycznej. Pierwszy typ nazwać można metalowym. Lokalizowany jest on w okręgach, dysponujących surowcami niezbędnymi dla rozwoju hutnictwa żelaza. Założeniem jego jest kombinowanie różnych gałęzi przemysłu na podstawie wykorzystania żelaza i ubocznych produktów koksowania węgla. Drugi, ważniejszy typ zespołu to zespół energetyczny. Należą tu gałęzie, odznaczające się dużym zapotrzebowaniem energii, grupujące się wokoło źródeł taniej energii elektrycznej. Trzeci typ, to zespół chemiczny. Należać do niego mogą różnorodne gałęzie, zależnie od

tego, na jakim surowcu chemicznym są oparte. Typy tych zespołów mają następującą bliższą charakterystykę.

Zespół metalowy. Bazą tego zespołu jest hutnictwo żelaza. Obok hutnictwa do zespołu tego należą przede wszystkim koksownie i szereg gałęzi przemysłu chemicznego, opartych na produktach ubocznych koksovania. Poza tym należy zaliczyć tu jeszcze różne gałęzie przemysłu budowy maszyn i zakłady budowy środków transportowych. Wreszcie do zespołów metalowych wchodzi również szereg działów przemysłu metalowego, które muszą powstawać w warunkach szybkiego uprzemysłowienia i wielkich robót inwestycyjnych jak: produkcja obrabiarek, instalacji energetycznych, narzędzi i wielu innych. Obok tych zakładów powstają wytwórnie dóbr konsumpcyjnych dla zaspokojenia bieżących potrzeb ludności pracującej. U podstaw zespołów metalowych znajduje się hutnictwo żelaza. Związane jest ono z zużyciem ogromnych ilości surowców i paliwa. Bardzo istotnym zagadnieniem jest wybór surowca, który ma decydować o lokalizacji hutnictwa. Zagadnienie to przedstawia się inaczej dla różnych okresów historycznego rozwoju metalurgii. Tak na przykład w początkowym okresie metalurgii, opartej na koksie, wydatek węgla na 1 tonnę żelaza był bardzo wysoki (7 - 8 t). Jednocześnie wydatek rudy był względnie niski, gdyż pierwotnie eksploatowane były tylko najbogatsze złoża rud. W wyniku stopniowych udoskonaleń technicznych wydatek węgla znacznie się obniżył i nie przewyższa obecnie 1,2 - 1,4 tonny na tonnę żelaza. Z drugiej strony jednak wzrósł wydatek rudy, gdyż wzrost produkcji hutniczej doprowadził do konieczności użytkowania rud uboższych. Obecnie koszt rudy przy wytopianiu surowki przewyższa 2 - 3 razy koszt węgla, co dało szeregu autorom powód do twierdzenia, że największe znaczenie dla lokalizacji

zacji hutnictwa ma bliskość złóż rud żelaznych. I rzeczywiście, w państwach kapitalistycznych w ciągu całego dwudziestego stulecia obserwowano rozrost hutnictwa w okręgach bogatych w rudy. Lecz w ZSRR hutnictwo jest podstawą dla rozwoju szeregu innych gałęzi przemysłu. Wszystkie te gałęzie pochłaniają duże ilości paliwa. Wielkimi odbiorcami paliwa są również osady robotnicze i miasta, w których powstanie i rozwój towarzyszy zwykle budowie zakładów metalurgicznych, zwłaszcza w okręgach nowych. Wskutek tego - jeśli się weźmie pod uwagę nie tylko węgiel zużyty bezpośrednio w wielkich piecach, lecz całe jego zużycie do wszystkich potrzeb danego okręgu - to okaże się, że koszt paliwa znacznie przewyższa koszt rudy. Ważną rolę odgrywa też istnienie większych źródeł wody, możliwość wykorzystania taboru kolejowego w drodze powrotnej, po wyładowaniu wysyłek hutniczych, wreszcie bliskość przemysłu metalowego przetwórczego. Z tych powodów, a także wobec konieczności zdecentralizowania produkcji hutniczej, zespoły metalowe istnieją w ZSRR zarówno w okręgach węglowych jak i rudonośnych, a czasem również w okręgach rozwiniętego przemysłu metalowego przetwórczego.

Zespoły energetyczne. Lokalizowane są w pobliżu źródeł energii elektrycznej. Z tych względów najbardziej wskazanymi środkami rozwoju zespołów energetycznych są okręgi, posiadające zasoby wody. Największymi ośrodkami przemysłu energetycznego - poza Ukrainą i jej gigantycznym zespołem Dnieprowskim - powinny więc być takie okręgi, jak dorzecze Wołgi lub Syberia Wschodnia. W skład zespołów energetycznych wchodzi takie gałęzie jak: przemysł aluminiowy, produkcja stopów żelaznych, ciężkich metali kolorowych, jak cynk, ołów itp, produkcja wysokowartościowych stopów i metali w piecach elektrycznych itp. W niektórych okręgach

ZSRR olbrzymie źródła energii wodnej łączą się z ogromnymi zapasami węgla (Wschodnia Syberia). W tych warunkach do zespołów energetycznych należą również liczne gałęzie produkcji, oparte na chemicznym przerobie węgla.

Zespoły energetyczne powstają niekiedy również w okręgach taniej energii cieplnej, która może mieć przewagę nad wodną, wobec względnej długości okresu, niezbędnego dla budowy hydrostacji oraz konieczności bardzo szybkiego rozwoju niektórych ważniejszych gałęzi produkcji (np. produkcji aluminium), pochłaniających duże ilości energii.

Zespoły chemiczne są różnorodne i zależą, jak wspomniano wyżej, od typu surowca, który służy za podstawę procesów przetwórczych. Największe zespoły, określające charakter tego lub innego okręgu, powstają na podstawie chemicznego przerobu węgla, drzewa i różnych soli, a także gazów, stanowiących uboczny produkt przerobu ropy naftowej.

Rozmieszczenie przemysłu w postaci zespołów wytwórczych, ogarniających całe okręgi kraju, należy do najbardziej charakterystycznych cech socjalistycznej lokalizacji przemysłu. Państwo socjalistyczne, tworząc po raz pierwszy w dziejach możliwości równomiernego i zespołowego rozmieszczania przemysłu, wykorzystuje te możliwości w celu podniesienia na wyższy poziom wszystkich okręgów kraju oraz w celu stworzenia przesłanek materialnych dla przejścia na wyższy szczebel komunizmu.

Dr PER JACOBSSON

Wielka Brytania jako wierzyciel i dłużnik

Skandinaviska Banken
Quarterly Review
October, 1947.

Wiele przyczyn złożyło się na to, że Wielka Brytania zajmowała przodujące miejsce w rewolucji przemysłowej w ostatnich dziesiątkach osiemnastego i w początku dziewiętnastego wieku. To, że kraj ten posiadał węgiel i żelazo nie było pod tym względem decydujące, gdyż również inne kraje miały podobne bogactwa. Handel z Ameryką i krajami zamorskimi oraz dogodne położenie geograficzne przyspieszyły wprowadzić ogromnie jej rozwój, jednak te same czynniki wpływały też na rozwój Francji i Holandii. Dlatego specjalne znaczenie należy przypisać wyspiarskiemu położeniu Wielkiej Brytanii, które uchroniło ją od bezpośrednich skutków wojen kontynentalnych. Naród, który nie przeżywał inwazji obcych wojsk od czasów wczesnego średniowiecza, mógł rozwijać się w atmosferze sprzyjającej wolnej wymianie idei. Atmosfera ta pozwalała jednostce na szeroki zakres działalności i zapewniała większe bezpieczeństwo osobiste niż w innych krajach. Poza tym kraj ten nie przeżywał prawie wojen domowych, jeżeli pominiemy okres republiki Cromwell'a. Atmosfera spokoju i bezpieczeństwa sprzyjała wynalazkom i ulepszeniom, które doprowadzały do powstawania fabryk, domów handlowych, przedsiębiorstw okrętowych itp. Wielka Brytania stawała się stopniowo najbogatszym krajem na świecie, który mógł sobie pozwolić na eksport kapitału, przez co uzyskiwał duże znaczenie polityczne. Ponadto bogactwo jej poparte było istnieniem floty handlowej i wojennej, które mogły obronić nie tylko angielskie posiad-

łości zamorskie, ale także zapewnić "Pax Britannica" na wszystkich morzach.

Eksport kapitałów brytyjskich przyczynił się znacznie do przyspieszenia rozwoju gospodarczego innych krajów. Zagraniczne nakłady kapitalistów brytyjskich były w niektórych wypadkach bardzo wysoko oprocentowane, jednak większość inwestycji, szczególnie w Stanach Zjednoczonych - głównie w kolejnictwie - i w niektórych krajach Imperium Brytyjskiego była nisko oprocentowana (np. normalne oprocentowanie pożyczki dla Rządu Indyi wynosi 4%). Dużo nowych inwestycji dokonano w okresie polityki taniego pieniądza przy końcu XIX wieku. Należy również pamiętać, że brytyjska polityka wolnego handlu ułatwiła znacznie dłużnikom uzyskiwanie kapitałów wzamian za spłatę odsetek i amortyzacji. Inwestycje brytyjskie spełniały zasadniczo rolę twórczą, pozostawiając po spłacie procentów nadwyżki zysku w kraju dłużniczym. Znaczenie takiej polityki podkreślił w swoim przemówieniu John J. Mc Clay, prezes Międzynarodowego Banku Odbudowy: "nie można uważać międzynarodowych inwestycji za rozsądne, jeśli przepływ kapitału nie daje równocześnie korzyści wierzycielowi i dłużnikowi". Jako przykład podał Mc Clay zagraniczne inwestycje Wielkiej Brytanii, które od połowy XIX wieku wzrastały z szybkością 60 milionów funtów rocznie. Suma ta byłaby większa, gdybyśmy chcieli ją wyrazić przy obecnej sile nabywczej funta. "Nie wszystkie inwestycje Wielkiej Brytanii" - powiedział Mc Clay - "były udane i szczęśliwe, ale naogół były korzystne, pozwalając jej na rozbudowanie w okresie największej przewagi przemysłowej nowych rynków, które mogły być odbiorcami jej towarów i źródłem zysku wtedy, gdy jej pozycja gospodarcza została zagrożona. Inwestycje brytyjskie były również korzystne dla reszty świata. Rozwój przemysłu w Europie, rozwój przemysłu

i rolnictwa w obydwu Amerykach i na Dalekim Wschodzie był umożliwiony dzięki środkom finansowym, dostarczonym przez Wielką Brytanię, oraz w mniejszym stopniu przez Francję, Holandię, Belgię, Szwajcarię, Niemcy i Włochy."

Zagraniczne inwestycje przyniosły Wielkiej Brytanii wiele korzyści w czasie pierwszej i drugiej wojen światowych; korzystano z nich częściowo dla podtrzymania wysiłku wojennego. Między 1915 i 1917 r. spieniężono inwestycje, dokonane na kolejach amerykańskich, ale nawet wtedy dochód, płynący z lokat zagranicznych utrzymany był na względnie wysokim poziomie. Według oceny Ministerstwa Handlu dochód z zamorskich inwestycji wynosił w 1920 r. 250 milionów funtów, podczas gdy w 1913 r. 210 milionów funtów, przy czym wzrost dochodu pieniężnego był mniejszy niż równoczesny wzrost cen. Od roku 1923 Brytyjczycy musieli płacić około 30 milionów funtów rocznie z tytułu zadłużeń wojennych w Stanach Zjednoczonych. Przez pewien czas były one pokrywane przez reparacje i sumy, należne Wielkiej Brytanii od państw nieprzyjacielskich. Po wprowadzeniu moratorium Hoovera Niemcy i inne państwa nieprzyjacielskie wstrzymały spłaty swych zobowiązań wobec Wielkiej Brytanii, co wpłynęło z kolei na zawieszenie płatności brytyjskich rat rocznych z tytułu zadłużenia wojennego w Stanach Zjednoczonych. I znów okazało się, że długi o charakterze politycznym, zaciągane na cele wojenne są inaczej traktowane niż zobowiązania, zaciągane na cele produkcyjne.

W latach trzydziestych bieżącego stulecia Wielka Brytania miała przez szereg lat deficyt płatniczy, który wynosił około 50 milionów funtów. Z ogólnego punktu widzenia ten stan rzeczy był raczej korzystny, ponieważ dawał on krajom dłużniczym możliwość spłaty długów zaciągniętych w Wielkiej Brytanii

choć dla niej samej oznaczał niedostatecznie wysoki wolumen oszczędności, który nie pozwalał na nowe inwestycje zagranicą.

Na początku drugiej wojny światowej oceniono inwestycje zagraniczne Wielkiej Brytanii na sumę 3.900 milionów funtów. Podczas ostatniej wojny 1.100 milionów funtów zużyto na pokrycie należności, czyli obecna wartość zagranicznych inwestycji wynosi 2.800 milionów funtów. W rzeczywistości jest jednak nieco inaczej. Trudno jest naprzykład ustalić realną wartość inwestycji, dokonanych w Niemczech i w innych krajach europejskich. Ponadto należy również uwzględnić straty na półwyspie Malajskim i innych terenach, powstałe wskutek działań wojennych. Z drugiej strony wartość wielu lokat, tak naprzykład jak udziały i akcje przedsiębiorstw, może wzrosnąć wskutek wyższości cen towarów. Znaczna część tych bezpośrednich nakładów składa się z udziałów w koncernach, które uzależnione są w pomyslnym przebiegu swych operacji od zachowania ciągłości stosunków gospodarczych z Wyspami brytyjskimi.

Jeśli idzie o inwestycje zamorskie, to ostatnia wojna przyniosła następujące zmiany w bilansie płatniczym:

	(w milionach funtów)	
	1938	1946
Dochody z inwestycji zagranicznych	205	150
Należności za wypożyczenie kapitału zagranicznego	30	70
Zysk netto z inwestycji zamorskich	175	80

Spadek netto w dochodach wyraża się więc sumą 95 miln. funtów. Z sumy odsetek, płatnych zagranicą, prawdopodobnie około 30 miln. funtów przypada na zobowiązania, płatne w szterlingach. Jeśli idzie o te należności, to największy ciężar stanowi tu sam kapitał, a nie odsetki i wielkość tego kapitału

może spowodować trudności pieniężne.

Zobowiązania szterlingowe wynikły wskutek importu z Indii, Egiptu, Argentyny i wielu innych państw oraz w wyniku konieczności pokrycia kosztów utrzymania oddziałów, stacjonowanych w takich krajach, jak Indie, Egipt. Oddziały brytyjskie utrzymują walutę krajów, w których przebywają, przy jednoczesnym uznaniu tych krajów na odpowiednie sumy w Londynie. Istota tych zobowiązań jest taka sama, jak przy zobowiązaniach między Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi, które dostarczały sobie wzajemnie dobre i usługi, a także innymi zjednoczonymi narodami w ramach wzajemnej pomocy i umowy Lend-Lease; w tych wypadkach jednak zobowiązania, powstające z tytułu finansowania wojny, zostały skreślone zgodnie z umowami, które weszły w życie po skończeniu wojny.

Przy końcu 1946 r. zobowiązania szterlingowe osiągnęły 3.500 miln. funtów, z czego 1.125 miln. przypada na Indie, 630 miln. na Egipt, Palestynę i inne kraje Środkowego Wschodu, 140 miln. funtów na kraje Ameryki Łacińskiej, 440 miln. na dominia Australii, Nowej Zelandii, Południowej Afryki i na Irlandię. 600 miln. na inne kraje obszaru szterlingowego, i w końcu na kraje kontynentu europejskiego 450 miln. Te cyfry nie obejmują jednak wszystkich zewnętrznych zobowiązań Wielkiej Brytanii. Na podstawie umowy finansowej anglo-amerykańskiej z grudnia 1945 r. (ratyfikowanej w lipcu 1946) uzyskano kredyt w wysokości 3.750 miln. dolarów (= 935 miln. funtów). O ile uwzględnimy inne jeszcze zobowiązania, zaciągnięte przez Wielką Brytanię w ramach rozmaitych późniejszych umów płatniczych, uzyskamy ogólną sumę zobowiązań wobec zagranicy w lecie 1947 r. w wysokości około 4.500 miln. funtów.

W Anglo-Amerykańskiej Umowie Finansowej podzielono zobowiązania szterlingowe Wielkiej Brytanii na 3 grupy..

a/ jedna część powinna być natychmiast zwolniona, to znaczy dostępna dla regulacji zobowiązań, co oznacza, że szterlingi te mogą być wymieniane na dolary;

b/ druga część powinna być stopniowo zwalniana w ten sam sposób w ciągu paru lat:

c/ inna część wreszcie ma być skreślona z zobowiązań w pewnym okresie drogą specjalnego porozumienia.

Okazało się jednak niemożliwe podczas rokowań z innymi państwami wierzycielskimi (Argentyna, Egipt, Indie) dojście do porozumienia w tej ostatniej sprawie. Zakończono są zatem z nimi tylko czasowe umowy co do upływności i wymienialności części zobowiązań przy jednoczesnym zablokowaniu pozostałej sumy. Blokowanie to okazało się koniecznym warunkiem dla przywrócenia wymienialności funta na rachunkach bieżących. Wymienialność tę wprowadzono od 15 lipca 1947 r., jednak w ciągu następnego miesiąca już ją cofnięto.

W przemówieniu, wygłoszonym w maju 1947 r. brytyjski minister skarbu Dalton, poruszając sprawę zobowiązań szterlingowych, powstałych w czasie wojny, oświadczył: "Ten ogromny dług przedstawia nierealny, niesprawiedliwy i niedający się znieść ciężar. Gdyby stosowano wśród wszystkich narodów sprzymierzonych postanowienia umowy Lend-Lease i zasady o wzajemnej pomocy, tak jak to miało miejsce pomiędzy Stanami Zjednoczonymi a Brytyjską Wspólnotą, duża część naszych zobowiązań wogóleby nie istniała. Wcześniej czy później - a lepiej będzie, jeśli nastąpi to wcześniej - długi te muszą być w znacznym stopniu umorzone."

Stanowsko ministra skarbu znalazło uznanie wszystkich partii. Brytyjczycy uważają bowiem, że, wypowiadając łącznie z Francją w roku 1939 wojnę Hitlerowi, zrobili ważny krok ku ocaleniu zachodniej cywilizacji i przywróceniu moralności w stosunkach między państwami. Razem z całą Wspólnotą Brytyjską przeszli oni ciężkie chwile, nie oszczędzając ani siebie, ani swych bogactw, podczas gdy inne państwa stały na boku; działaby się im krzywda, gdyby obciążono ich ogromnymi długami, które wynikły wskutek działań wojennych w obronie tych swobód podstawowych i wolności, jakie straconoby, gdyby Hitler zwyciężył. Główne państwa wierzy- cielskie, to jest Indie i Egipt uniknęły działań wojennych na swych terytoriach głównie dzięki wysiłkom Brytyjczyków. Uchro- niły się więc od straszliwych zniszczeń Włochy, natomiast sza- cują swoje straty na 230 miliardów lirów, według cen z 1938 r. (= 3. miliardom przedwojennych funtów), co parokrotnie przewyż- sza łączne pretensje Indii i Egiptu do Wielkiej Brytanii.

Nikt nie zaprzeczy, że postawa Wielkiej Brytanii miała wielkie znaczenie w czasie jednej z największych wojen. Mało jest jednak prawdopodobne, że Indie i Egipt zapomną mimo spłaty w czasie wojny długu Wielkiej Brytanii ^w wysokości 300 milionów funtów, że są one ciągle krajami biednymi, które potrzebują kapitału dla rozwoju przemysłu i innych gałęzi gospodarki narodo- wej. Poza tym, zobowiązania szterlingowe - to nie zawsze długi rządowe; banki centralne i instytucje kredytowe oraz prywatne firmy w Egipcie, Indiach, posiadają papiery wartościowe, opie- wające na szterlingi, lub sumy w bankach brytyjskich; zmniejsze- nie tych zobowiązań pociągnęłoby za sobą interwencję rządów krajów wierzytel- skich w obronie interesów ich obywateli.

Gorąca dyskusja - głównie o charakterze politycznym - nie przyniesie żadnego rozsądnego rozwiązania. Należy spojrzeć na to zagadnienie z bardziej praktycznego punktu widzenia. Doświadczenie pokazuje, że długi polityczne są spłacone, jeśli są przystosowane do możliwości płatniczych dłużnika. Nawet, jeśli rządy państw wierzycielkich będą uważały, że trudno jest ze względów politycznych zgodzić się na zmniejszenie należnych ich krajom sum, pozostaje nadal kwestia otwarta, czy nie byłoby rozsądnym posunięciem zawarcie porozumienia, na mocy którego spłata ustalonych ostatecznie sum nastąpiłaby w niezbyt odległym terminie. Różne państwa poniosły po pierwszej wojnie światowej znaczne straty wskutek ustalenia zbyt nierealnych zobowiązań politycznych w formie reparacji i długów wojennych, zaś z chwilą nadejścia kryzysu odrzucono wszelkie płatności. Bank Międzynarodowych Operacyj wykazał w swoim 17 rocznym sprawozdaniu (ogłoszonym w czerwcu 1947 r.), że "zobowiązania, powstałe w wyniku handlu zagranicznego i wojny, osiągają taką sumę, jaka już raz po pierwszej wojnie światowej okazała się nie do zniesienia."

Jeśliby doszło do ogólnego porozumienia, w wyniku którego zmniejszono by sumę zobowiązań - na przykład o 50% - działaby się krzywda tym państwom, które przyjmowały walutę angielską podczas wojny, w przeciwieństwie do tych krajów, które zabezpieczyły się, żądając wzamian za swoją walutę złota lub dolarów. Te ostatnie państwa mogłyby przyczynić się do osiągnięcia tego porozumienia na przykład przez spłatę Wielkiej Brytanii w ciągu paru lat części złota lub dolarów, otrzymanych podczas wojny. Ponadto należałoby okres wojenny^{nie} definiować zbyt wąsko, długi, powstałe podczas okresu prac nad traktatem, można w wielu wypadkach uważać za część kosztów wojennych.

Zrozumiało jest, że Wielka Brytania, która przez długi czas znosiła ciężar wojny, może jedynie stopniowo odzyskać równowagę. W miarę tego, jak pozwalają okoliczności, należy podjąć kolejno kroki dostosowawcze. Jeśli idzie o handel zagraniczny, możemy zauważyć znaczny postęp, eksport brytyjski bowiem osiągnął wielkość, przewyższającą o 10% poziom z roku 1938.

Jeśli wydatki na cele wojskowe i wydatki zagranicą zostaną zredukowane, a nastąpi dalszy wzrost eksportu, osiągnięcie bieżącej równowagi będzie możliwe prawdopodobnie w ciągu paru lat.

Należy jednak również osiągnąć równowagę zobowiązań finansowych. Jasnym jest, że zarówno w interesie dłużników jak i wierzycieli leży możliwie bezzwłoczne uruchomienie potrzebnych im sum. Bogate kraje wierzycielskie zwykle utrzymują główną część swych zagranicznych inwestycji w stanie niezmiennym, mając zwykle dostatecznie wielkie oszczędności w kraju na zaspokojenie własnych potrzeb. Jednak większość krajów, z których rekrutują się wierzyciele Wielkiej Brytanii, nie posiada nadwyżek w krajowych oszczędnościach i zamierza zużyć na wewnętrzne inwestycje należne im sumy zagranicą. Problemy te mogą być rozwiązane jedynie na drodze kompromisu - trzeba pamiętać bowiem, że niepowodzenie w osiągnięciu porozumienia może doprowadzić do wielkich strat zwłaszcza, jeśli nastąpi sytuacja, która nie pozwoli na prowadzenie interesów w normalny sposób. Świat winien pamiętać, że depresja, która miała miejsce w USA w latach 1930 - 1939, spowodowała straty, ocenione na 200 miliardów dolarów, co pięciokrotnie przewyższa koszty wojenne USA w pierwszej wojnie i prawie 2 razy koszty USA w wojnie ostatniej.

Byś może byłoby iluzją spodziewać się, że porozumienie, które miałyby cechy trwałości, można osiągnąć bez przymusu. Ale żaden układ nie wytrzyma próby czasu, jeśli przyjmie się, że ogromne długi, powstałe dla celów nieprodukcyjnych, będą spłacane przez jedno państwo innym krajom w ciągu długiego okresu czasu.